

ІНТЭРТЭКСТЭМЫ Ў ПАЭЗІІ ЛЮБОВІ ТАРАСЮК

Н.М. Базар

Палескі дзяржаўны ўніверсітэт,
bazar.n@polessu.by

Анатацыя. Эпіграфы і рэмінісцэнцыі – адны з асноўных адзінак інтэртэксту ў паэзіі Л. Тарасюк. У артыкуле разгледжана спецыфіка іх выкарыстання ў творчасці паэтэсы, што дазволіла выявіць інтэртэкстуальныя сувязі паміж творамі Л. Тарасюк і тэкстамі, створанымі раней.

Ключавыя словы: інтэртэкстуальнасць, інтэртэкстэма, рэмінісцэнцыя, цытата, эпіграф, Любоў Тарасюк.

Роднай Беларусі, роднаму Палессю, родным Пінкавічам прысвечаны лірычныя творы беларускай паэтэсы Любові Тарасюк. Асаблівы ўплыў на яе творчасць аказалі лепшыя набыткі літаратурнай спадчыны і добрае веданне гістарычных дакументаў. Гэта звязана з філалагічнай адукацыяй і ўласнымі эстэтычнымі ўстановамі палескай мастацкай слова. Л. Тарасюк, з’яўляючыся таленавітым чалавекам і адначасова даследчыкам літаратуры, ставілася да напісання вершаў досыць уважліва. Для ўзмацнення вобразнасці выказанай думкі паэтэса ў вершаваных творах ужывае цытаты беларускіх пісьменнікаў, выказванні класікаў беларускай літаратуры. У большасці выпадкаў – вершаваныя ці праязныя радкі. Вельмі ярка гэта бачна на прыкладзе эпіграфаў, што Л. Тарасюк выкарыстоўвае ў вершах. Розныя аспекты прымянення эпіграфа ў паэзіі сведчаць аб інтэртэкстуальных сувязях з творчасцю папярэднікаў.

Праблемы інтэртэкстуальнасці, а таксама пытанні тыпалогіі адносін як вынік выкарыстання паэтамі ў сваіх творах “чужога слова” – адна з шырока абмяркоўваемых з’яў у літаратуразнаўстве. Пры аналізе творчасці Л. Тарасюк адносна наяўнасці ў ёй асобных відаў інтэртэкстуальнасці, мы абапіраліся на працы М. Бахціна, Ю. Крысцевай, Ж. Жэнета, Н. Фацеевай і іншых даследчыкаў. Пад інтэртэкстуальнасцю навукоўцы разумеюць сувязь пэўнага твора з іншымі творамі праз наяўнасць алюзій, рэмінісцэнцый, цытат, эпіграфаў і іншых інтэртэкстуальных элементаў. Літаратуразнаўцы прапануюць розныя класіфікацыі інтэртэкстуальных элементаў і іх міжтэкставых сувязей. Найбольш агульную класіфікацыю розных тыпаў узаемадзеяння тэкстаў прыводзіць французскі структураліст Ж. Жэнет: інтэртэкстуальнасць як “супрысутнасць” у адным тэксце двух ці болей тэкстаў (алюзія, цытата і г.д.); паратэкстуальнасць як адносіны тэксту да свайго загалоўка, пасляслоўя, эпіграфа; метатэкстуальнасць як спасылка на свой прадтэкст; гіпертэкстуальнасць як асмяяненне ці парадыванне аднаго тэксту другім; архітэкстуальнасць як жанравая сувязь тэкстаў [2].

Па вызначэнні літаратуразнаўцы В. Рагойшы, эпіграф “(ад грэчаскага epigraphē – надпіс) – цытата, крылатыя словы, што ставяцца пасля загалюка ці перад асобнымі раздзеламі і выяўляюць іх змястоўную сутнасць” [3, с.107–108]. А наўмыснае ці міжвольнае ўзнаўленне паэтам вобразаў,

асобных выказванняў ці рытміка-сіntaxічных канструкцый іншых аўтараў ужо па сваёй сутнасці з’яўляецца рэмінісцэнцыйнай. Згодна са “Слоўнікам агульнага і параўнальнага літаратуразнаўства”, рэмінісцэнцыя – разнавіднасць запазычання, прытоенае (незадакументаванае) пасланне ці літаратурная цытата з неназванай крыніцы, своеасаблівая паралель да першатэксту [1, с. 475].

Звернемся да некаторых эпіграфаў і рэмінісцэнцый ў творах Л. Тарасюк. Крыніцы эпіграфаў у вершах аўтара – цытаты з гістарычных дакументаў і жыццй святых, уласныя паэтычныя радкі, таксама вобразнасць і кампазіцыйныя прыёмы з вуснай народнай творчасці. Эпіграф падаецца ў вершах адразу пасля загалова: ён знаходзіцца над тэкстам і суадносіцца з ім як з цэлым. У працы “Інтэртэкст у свеце тэкстаў” Н. Фацеева адзначае, што эпіграф з’яўляецца наступнай ступенню пранікнення ў тэкст пасля загалова [5].

Любоў да Айчыны, гонар за яе слаўных сыноў і дачок прысутнічаюць у гістарычных вершах “Крыніца ў Ракуцёўшчыне”, “Слова Купалы”, у цыкле “Маналогі стагоддзяў” (“Ефрасіння. XII ст.”, “Будаўнікі езуіцкага калегіума ў Пінску. XVII ст.”, “Прыгонныя танцы ў нявіжскім тэатры Радзівілаў. XVIII ст.”, “Камень Мацея Бурачка. XIX ст.”, “Закапаны скарб. XX ст.”). Назвы вершаў цыкла, як і іншых вершаў зборніка “Смага ракі” Л. Тарасюк, ужо самі па сабе з’яўляюцца інтэртэкстам на пэўныя падзеі і месцы, на дзейнасць вядомых асоб у гісторыі беларускай зямлі.

Верш “Крыніца ў Ракуцёўшчыне” невыпадкова мае такую назву. Ракуцёўшчына – месца натхнення М. Багдановіча, дзе ў 1911 г. гасцяваў паэт. Менавіта тут знаходзіцца музей Максіма Багдановіча, цячэ крыніца Максіма. І ўжо сама назва верша Л. Тарасюк “Крыніца ў Ракуцёўшчыне” сведчыць пра інтэртэкстуальную сувязь з творчасцю класіка беларускай літаратуры. У заглаўку гэтага твора змешчаны словы, якія напоўнены культурным патэнцыялам. Дзякуючы ім, чытач рыхтуецца ўспрымаць тэкст суадносна з іншымі асацыятыўнымі тэкстамі. Менавіта так аўтарам ствараецца эфект схаванай цытаты. У якасці эпіграфа палеская паэтэса выкарыстала цытату з верша М. Багдановіча “Даўно ўжо цела я хварэю...”:

У родным краю ёсць крыніца
Жывой вады.

Максім Багдановіч [4, с. 24].

Эпіграф-цытата ў вершы належыць той асобе, якой прысвечаны верш. У дадзеным выпадку эпіграф графічна аформлены: знаходзіцца пасля заглаўка з правага боку на пэўнай адлегласці ад першага радка верша. Эпіграф-цытата ў вершы, як і заглавак, выконваюць ў творы інфарматыўную функцыю. Эпіграф раскрывае галоўную ідэю і тэму твора. Тэма верша заключаецца ў тым, што крыніца жывой вады ёсць на зямлі. Яго ідэя: вера ў тое, што крыніца суцішыць ці нават вылечыць фізічны боль паэта М. Багдановіча, загоіць душэўную рану, бо свая зямелька ратуе, дае сілы вынесці жыццёвыя нягоды – гэта галоўная думка верша. Л. Тарасюк ад імя жыватворнай крыніцы кліча паэта на радзіму, кліча прыехаць у Ракуцёўшчыну, паслухаць песню, паглядзець на хвалі “незастылага сэрца крыніцы”. У вершы гучыць успамін пра лёс паэта, хваробу, якая прымусіла жыць і лячыцца на поўдні, пра зорку Венеру, якая напамінае пра незабытае каханне. Смутак і туга напаўняюць сэрца, аднак апошняя страфа мае аптымістычны характар. Вяртанне да крыніцы, яе шуму, зелены дрэў усяляе надзею ў перамогу над болем: “Я наталю, / загаю тваё сэрца, / Максім...” [4, с. 25]. У вершы не толькі заглавак і эпіграф з’яўляюцца інтэртэкстуальнымі адзінкамі. “Крымскае сонца”, зорка Венера – рэмінісцэнцыі на месцы, звязаныя з біяграфіяй М. Багдановіча, а таксама на стварэння ім паэтычныя вобразы.

Родная зямля, яе лясы, рэкі і азёры, дапамогуць і засцерагуць ад нягоды – лічыць паэтэса. На малой радзіме Л. Тарасюк дзве ракі – Піна і Прыпяць, якія яна згадвае ў вершах. У творы “Піна і Прыпяць” аўтар параўноўвае рэкі са сваімі рукамі: “Працягнуты ўдалеч, / нібыта мае дзве рукі, – / Піна і Прыпяць” [4, с. 51], якія “не адолець ніякай бядзе і вайне” [4, с. 51]. Наогул, пра Палессе ў вершы “Маё Палессе” паэтэса заўважае: “Рэкі, рэкі... Няма там ліку ім” [4, с. 24], “Там і сёлы мае вялікія / Як на самы глыбокі ўздых” [4, с. 24]. І гэта сапраўды так: палескія вёскі, нібы гарады, каля якіх шмат крыніц, рэк, азёр. “Рака, рэчка, рачулка, рэчанька, крынічка”, – так пяшчотна, з любоўю называе сінія вены Палесся Л. Тарасюк.

З любоўю і пяшчотай апявае паэтэса палескую раку Піну ў вершы “Рэчанька”, дзе эпіграфам выступаюць ўласныя паэтычныя радкі Л. Тарасюк:

Летам Піна па калена,
а зімою – з галавою [4, с. 36].

Рака, паўнаводная вясной, летам мялее, бо “тваю душу паклікала / К сабе зямля сухая” [4, с. 37]. Над ракой гучыць народная песня пра няпоўную рэчаньку. Засушлівае лета, меліярацыя балот зрабілі сваю справу – рэкі абмялелі, і гэта хвалюе чулае сэрца паэткі Л. Тарасюк. Верш перагукваецца з беларускай народнай песняй, ды і сама назва “Рэчанька” ідзе з фальклору і з’яўляецца рэмінісцэнцыяй на народную песню: “Цябе / між лёсам пешчаных / Пазнаю па прыкметах: / Вясной – вясёла плешчашся, / А журышся летам” [4, с. 36]. Менавіта так паэтэса кажа пра рэчаньку і дадае: “Ды – жальбай незалечанай / Плыве матыў успомнены: / Ой, рэчанька, рэчанька, / Чаму ж ты няпоўная?” [4, с. 37]. Радкі з беларускай народнай песні “Ой, рэчанька, рэчанька, / Чаму ж ты няпоўная?”, уключаныя ў тэкст верша “Рэчанька”, – частка рытміка-сінтаксічнай канструкцыі верша, яна з’яўляецца рэмінісцэнцыяй. Відавочна, што адной з крыніц інтэртэкстэм для Л. Тарасюк стала вусная народная творчасць.

Эпіграфы Л. Тарасюк прыводзіць у цыкле “Маналогі стагоддзяў”. Да кожнага з вершаў цыкла маецца эпіграф, які нясе змястоўную функцыю, падказваючы тэму і ідэю твора: “Камень Мацея Бурачка. XIX ст.” – “*Паводле легенды, з каменя на рыначнай плошчы ў Жупранах выступаў, адыходзячы ў паўстанці атрад, Францішак Багушэвіч*”, “Закапаны скарб. XX ст.” – “*З лёсу маёй бабулі*” і г.д. Так, да верша “Ефрасіння. XII ст.” аўтар дае звесткі адразу з дзвюх крыніц. У першым выпадку гэта аўтарскае тлумачэнне, у другім – цытата з гістарычнай крыніцы:

Ефрасіння, або Прадыслава, – унучка князя Усяслава Полацкага, апетага ў “Слове аб палку Ігаравым”

“И женишася, и посягоша, и княжиша, но не вечноваша”.

З “Жыцця” Ефрасінні Полацкай [4, с. 29].

Паэтэса ў творы звяртаецца да слаўнага імені беларускай святой Ефрасінні Полацкай, успамінае пра тое, калі ўнучка Усяслава Чарадзея стаяла перад жыццёвым выбарам: кім быць? Згадзіцца з воляй бацькі ці прысвяціць сябе служэнню Богу. Прадыслава вырашае: “Я знаю, што зраблю перад судом суровым: / Я славу зберагу, я прынясу ім Слова!” [4, с. 30]. Яна не захацела быць княгіняй, удзелніцай у братазабойчых войнах, “быць рабой для памнажэння роду” [4, с. 30], ёй такая слава не патрэбна. Перапісванню Бібліі, далучэнню блізкіх да асветы, будаўніцтву храмаў прысвяціла сябе Ефрасіння. Апошняе падарожжа здзейсніла да гроба Гасподня і там спачыла. Многіх паэтаў і празаікаў, мастакоў і скульптараў яе дзейнасць натхніла і натхняе на стварэнне мастацкіх твораў пра слаўную асветніцу. У вершы раскрыты сэнс абодвух эпіграфаў.

Да верша “Будаўнікі езуіцкага калегіума ў Пінску. XVII ст.” чытаем эпіграф:

Езуіцкі калегіум пабудаваны да паўстання 1648 года, задушанага стражнікам Мірскім пад кіраўніцтвам гетмана Вялікага княства Літоўскага Я. Радзівіла [4, с. 30].

У творы перадаецца душэўны стан прыгонных, якія пад прымусам узводзяць з каменю будынак езуіцкага калегіума. “Тут бог чужы” [4, с. 31], будзе чужая мова. Радасці ад працы няма, бо “Святыя нашы, <...>, па хатах людных / Сядзяць на покуці ў белых ручніках” [4, с. 31], а народу навязваюць новую веру. Крыўда ўзнямаецца і выліваецца ў паўстанне Б. Хмяльніцкага разам з братнімі народамі. Будаўнікі прыходзяць да высновы, што лепш загінуць “на полі бітвы” “за зямлю сваю і веру” [4, с. 31]. І ўзнікае міжвольнае пытанне: ці ўспомняць нашчадкі пра загінуўшых? Сваім вершам паэтэса Л. Тарасюк пацвярджае, што гісторыю забыць нельга, пра яе напамінаюць цагліны будынка езуіцкага калегіума ў Пінску.

Такое выкарыстанне эпіграфаў да ўсіх частак цыкла “Маналогі стагоддзяў” указвае яшчэ на адзін від інтэртэкстуальнасці твораў Л. Тарасюк – на міжтэкставы дыялог.

Эпіграфы да вершаў Л. Тарасюк выконваюць інфарматыўную функцыю, яны ў пераважнай большасці выказваюць галоўную ідэю і тэму твора. Інфармацыя ў эпіграфы падаецца на падставе ўласных ведаў паэтэсы пра гістарычныя падзеі, што мелі месца на беларускіх землях. У якасці эпіграфа аўтар ужывае ўласныя паэтычныя радкі (верш “Рэчанька”), эпіграфам выступаюць цытаты з гістарычных дакументаў і жыццёвых святых (“Жыццё Еўфрасінні Полацкай”, летапісы), творчая

спадчына папярэднікаў (паэзія М. Багдановіча, Я. Купалы), вусная народная творчасць. Удала выкарыстоўвае паэтэса прыём схаванай цытацыі (“Крыніца ў Ракуцёўшчыне”, “Крымскае сонца”, “Смага ракі”). Эпіграфы і рэмінісцэнцыі – асноўныя адзінкі інтэртэксту ў паэзіі Л. Тарасюк. Яны – сродкі выражэння міжтэкставых сувязяў, якія адлюстроўваюць зварот да культурных і гістарычных каштоўнасцей.

Паэтэса хвалюецца за лёс сваёй зямлі, за яе экалагічны стан, за стаўленне да фальклорнай спадчыны, да мовы беларусаў: “Сваёй Айчыны яснае імя, / Нібы ўласнае – / Не дай запляміць... / І светлы цень буслінага крыла / Над рэкамі, дарогамі, палямі” [4, с.26]. Бусел – сімвал не толькі Палесся, але і ўсёй Беларусі. І цень крыла бусла ў вершы беларускай мастачкі слова – своеасаблівы працяг фальклорнага вобраза бусла. “Маленькая, як сэрца, Беларусь / Адданаю любоўю вырастае” [4, с. 26] – гэтыя радкі Л. Тарасюк гучаць як паэтычнае крэда, яны напоўнены трапяткім пачуццём заміланання роднай зямлёй.

Л. Тарасюк жадае, каб праца яе жыцця была патрэбна людзям, роднай Беларусі. Яна адчувае творчую смагу, як рака ў летнюю спёку, калі вады ў ёй меншае, і шчыруе дзеля напаўнення ўласнай творчай ракі. Нездарма свой адзіны паэтычны зборнік яна назвала “Смага ракі”. Аўтар піша: “Я ў раку сваю / хачу ўвайсці / Дрыготкай плыню, хваляю жывою” [4, с. 5]. Ва ўласных творчых пошуках паэтэса з Піншчыны выходзіць да праблем агульназначных, вялікіх па сваіх маштабах і духоўнай вартасці як для сучаснікаў, так і для будучых пакаленняў.

Плённае выкарыстанне Л. Тарасюк набыткаў сваіх папярэднікаў, гістарычнай і фальклорнай спадчыны беларусаў сведчыць аб яе непаўторным асэнсаванні рэчаіснасці, аб уменні глыбока зазірнуць ва ўнутраны свет чалавека і гаварыць з чытачом душэўна-даверліва.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Волков, А. Лексикон загальнага та порівняльнаго літаратурознавства / А. Волков [і інш.] ; кір. проекту А. Волков. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
2. Женнет, Ж. Фигуры: работы по этике / Ж. Женнет ; пер. Е. Васильевой [и др.] ; под общ. ред. С. Зенкин. – М. : Изд-во им. Собашниковых, 1998 – 469 с.
3. Рагойша, В.П. Літаратуразнаўчы слоўнік / В.П. Рагойша. – Мн. : Народная асвета, 2009. – 304 с.
4. Тарасюк, Л. К. Смага ракі : вершы / Л. К. Тарасюк. – Мінск : Маст. літ., 1983. – 56 с.
5. Фатеева, Н.А. «Интертекст в мире текстов» / Н.А. Фатеева. – Изд. 4 е. – Москва : Либроком, 2012. – 280 с.